

Наталія Караван, к. е. н.

Дніпровський державний технічний університет, Україна

ПРОДУКЦІЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Nataliya Karavan, PhD in Economics

Dniprovsk State Technical University, Ukraine

PRODUCTS AS A FACTOR FOR FORMING COMPETITIVENESS OF CHEMICAL ENTERPRISES

The approaches to determining the essence and factors of the formation of competitiveness of the enterprise are investigated. It is proposed to group the whole set of factors that shape the competitiveness of chemical industry enterprises into three generic blocks: products, production and resource potential, financial status. From the point of view of solving the problem under consideration, the results of the analysis of the structure, dynamics and the main tendencies in changes in production volumes of the chemical industry are presented. The analysis showed the heterogeneity of the dynamics of production volumes by individual sectors of the chemical industry. The major drop was the major tonnage chemistry. The calculation formula is proposed which allows considering not only the regulatory, technical, economic, as well as the environmental component in determining the competitiveness of chemical products.

Keywords: chemical industry, competitiveness, factors of formation, production, structure, dynamics, trends, environmental component.

Постановка проблеми. Хімічна промисловість є однією з провідних галузей промисловості України. Значення галузі для економіки України підтверджується тим, що вона є однією з найбільших галузей промисловості за обсягами виробництва, чисельністю працюючих, наявністю великих бюджетотворюючих підприємств. Рівень “хімізації” є загально визнаним критерієм суспільно-економічного розвитку будь-якої країни. Так, у промислово-розвинутих країнах частка хімічної продукції промислового виробництва становить від 5-8% до 13-16%, тоді як в Україні – менше 3%¹. Саме тому, особливої актуальності та значимості набуває проблема дослідження факторів формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств хімічної промисловості.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Проблемам формування конкурентоспроможності підприємства та пов’язаними із цим питаннями присвячена значна кількість праць вітчизняних та закордонних вчених, серед яких М. Познер, П. Брентон, М. Портер, Д. Сакс, Дж. Стренд, Р. Лукас, Р. Солоу, Б.В. Буркінський, М. Гельванівський, І.Г. Кадирус, О.О. Коковихіна, І.І. Павленко, П.Г. Перерва, С.І. Савчук, О.О. Янковий та ін. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень щодо вирішення питання забезпечення конкурентоспроможності підприємств, досі є недостатньо вивченою і актуальною проблема систематизації факторів формування конкурентоспроможності підприємства (КСП) окремих галузей народного господарства з урахуванням їх специфіки та сучасних тенденцій розвитку.

Конкурентоспроможність – це відносна характеристика, яка відображає відмінності процесу розвитку конкретного виробника від його конкурента як за рівнем задоволення своїми товарами чи послугами конкретної суспільно необхідної праці, так і за ефективністю виробничої діяльності. Ознаки конкурентоспроможності формуються із урахування територіально-географічної сфери (міжнародна, внутрішньо-національна, регіональна), з урахуванням фіксації у часі (на конкретну дату, поточна, прогнозна) та рівня конкуруючих об’єктів (галузі, підприємства).

¹ Іщук, С. О., Созанський, Л. Й., Коваль, Л. П., Ляховська, О. В. (2018). *Виклики та перспективи розвитку хімічних виробництв у регіонах України*. Львів: Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього Національної академії наук України.

Конкурентоспроможність підприємства (КСП) формується під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Науковці по-різному трактують їх зміст. Наприклад, О.І. Драган зазначає, що під зовнішніми факторами розуміють сукупність суб'єктів господарювання, економічних, суспільних і природних умов, національних і міждержавних інституціональних структур та інших зовнішніх умов і чинників, що діють у глобальному оточенні та здійснюють вплив або можуть вплинути на функціонування підприємства¹. Інші науковці у якості «зовнішніх факторів» виділяють політичну ситуацію в державі, економічні зв'язки, наявність конкурентів, розміщення виробничих сил, наявність сировинних ресурсів, рівень техніки та технології, систему управління виробництвом, концентрацію виробництва, законодавчу базу². Підходи до конкретизації «внутрішніх факторів» також різняться за змістом. Так І. Г. Кадирус зазначає, що внутрішні фактори – це контрольовані чинники діяльності підприємства, до яких відносяться: діяльність керівництва та апарату управління підприємства (організаційна та виробнича структури управління, професійний та кваліфікований рівень управлінського персоналу); система технологічного оснащення (оновлення обладнання та технологій, тобто заміна їх на більш прогресивні); сировина, матеріали і напівфабрикати (якість сировини, комплектність її перероблення та величина відходів); збут продукції, його об'єм та витрати на реалізацію³.

В економічній літературі представлені різні підходи до визначення КСП. Наприклад, Ю.Б. Іванов, П.А. Орлов, О.Ю. Іванова⁴ виділяють чотири підходи до визначення КСП: компаративний – порівняння характеристик діяльності підприємства з відповідними конкурентами; ресурсний – КСП базується на потенційних можливостях, зумовлених рівнем розвитку та використанням стратегічного потенціалу; поєднання компаративного та ресурсного підходів; системний – КСП розглядається як властивості складних динамічних соціально-економічних систем. В.М. Горбатов⁵ виділяє визначення, в яких: КСП ототожнюється з конкурентоспроможністю продукції; КСП розглядається через конкурентні переваги підприємств; КСП розглядається як здатність вести конкурентну боротьбу; КСП розглядається як потенціал підприємства; КСП ототожнюється з ефективністю виробничо-господарської діяльності та поєднання різних підходів одночасно. О.О. Коковіхіна наводить аналіз визначень поняття КСП при порівняльному підході⁶. Існують також і інші пропозиції щодо оцінювання конкурентоспроможності підприємства як з точки зору процесного та системного підходів.

Постановка завдання. Усю сукупність факторів, що формують конкурентоспроможність підприємств хімічної промисловості доцільно згрупувати у три узагальнюючі блоки: продукція, виробничо-ресурсний потенціал, фінансовий стан. При цьому кожен із виділених блоків потребує проведення окремого дослідження. Метою статті є дослідження структури, динаміки та основних тенденцій у змінах обсягів виробництва продукції хімічної промисловості в сучасних умовах господарювання та вдосконалення методики оцінки конкурентоспроможності хімічної продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна хімічна промисловість – це 16788 суб'єктів господарювання, у тому числі 6449 підприємств, що становить 15,34% від кількості підприємств промисловості, або 1,9% від загальної кількості підприємств України. Хімічна промисловість включає: 1) *виробництво хімічних речовин та хімічної продукції* (виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах; виробництво пестицидів та іншої агрохімічної продукції; виробництво фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик; виробництво мила та мийних засобів, засобів для

¹ Драган, О. І. (2006). *Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти*. Монографія. Київ: ДАКККіМ.

² Янковий, О. Г. (2013). *Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення*. Одеса: Атлант.

³ Кадирус, І. Г. (2014) Конкурентоспроможність підприємства та фактори, що на неї впливають. *Електронний журнал Ефективна економіка*, 5.

⁴ Іванов, Ю. Б., Орлов, П. А., Іванова, О. Ю. (2008). *Конкурентні переваги підприємства : оцінка, формування та розвиток*. Харків : ІНЖЕК.

⁵ Горбатов, В. М. (2006). *Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса : монографія*. Харьков: ИНЖЭК.

⁶ Коковіхіна, О. О. (2009). Систематизація основних категорій формування конкурентоспроможності підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 26.

чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів; виробництво штучних і синтетичних волокон; виробництво іншої хімічної продукції); 2) *виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів*; 3) *виробництво гумових і пластмасових виробів*; 4) *виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції* (виробництво скла та виробів зі скла; виробництво вогнетривких виробів, виробництво будівельних матеріалів із глини; виробництво іншої продукції з фарфору та кераміки; виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей; виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу; різання, оброблення та оздоблення декоративного та будівельного каменю; виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, не віднесені до інших угруповань).

Основними споживачами хімічної продукції в Україні є сільське, лісове та рибне господарство; виробництво хімічних речовин та хімічної продукції; виробництво гумових та пластмасових виробів; виробництво деревини та паперу; виробництво харчових продуктів й тютюнових виробів. Частки найбільших споживачів хімічної продукції наведені на рис. 1. Слід зазначити, що за останні роки у структурі споживачів суттєво збільшилася (на 10 п.) частка сільського, лісового та рибного господарства та дещо зменшилася частка самого виробництва хімічних речовин та хімічної продукції.

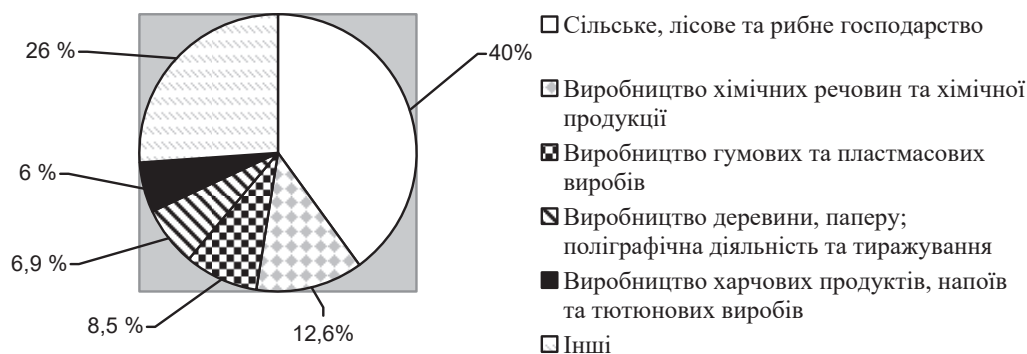

Рис.1. Структура споживачів хімічної продукції

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики України¹

Тенденції розвитку хімічної промисловості в основному повторюють основні тенденції розвитку промисловості України, однак мають і свої особливості. Так хімічна промисловість, порівняно з іншими секторами промислової діяльності, є більш чутливою до впливу макроекономічних чинників, а саме: у кризових для вітчизняної промисловості 2008-2009, 2013-2015 роках темпи зниження обсягів виробництва хімічних речовин та хімічної продукції перевищували відповідні показники у промисловості загалом (8,3% проти 5,0% у 2008 році; 24,6% проти 20,6% у 2009-му; 19,3% проти 4,3% 2013 році; 14,2% проти 10,1% у 2014-му; 15,2% проти 13,0% у 2015-му) і навпаки, період відновлення (2010-2011 роки) темпи приросту в хімічній промисловості складала 21,5% і 23,7% проти 12,2% і 13,0% у промисловості загалом².

Ключовими викликами для розвитку галузі стали: низка інвестиційна активність підприємств; посилення конкуренції на світовому ринку хімічної промисловості у зв'язку із виходом країн Азії на лідируючі позиції за обсягами виробництва продукції; зростання залізничних тарифів на вантажоперевезення; збитковість при ціні на газ понад 300 дол. США за 1 куб.м.; низька доступність фінансових ресурсів і високе податкове навантаження на підприємства галузі; висока

¹ Офіційний сайт Головного управління статистики України (2019). *Головна сторінка* <<http://www.ukrstat.gov.ua>> (29 листопада 2019).

² Іщук, С. О., Созанський, Л. Й., Коваль, Л. П., Ляховська, О. В. (2018) *Виклики та перспективи розвитку хімічних виробництв у регіонах України*. Львів: Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього Національної академії наук України.

капіталомісткість і вартість утримання основних засобів, тривалий період окупності інвестицій, висока енергоємність виробництва; недостатній розвиток системи стандартів і контролю якості хімічної промисловості; низька платоспроможність вітчизняних споживачів¹.

Таким чином, для підприємств хімічної промисловості проблема формування конкурентних переваг та забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках є актуальною.

В сучасних умовах господарювання основним результатом діяльності підприємства та фактором його конкурентоспроможності є продукція. З точки вирішення проблеми, що розглядалася, було проведено аналіз обсягів виробництва хімічної продукції та її конкурентоспроможності. Аналіз показав неоднорідність динаміки обсягів виробництва за окремими секторами хімічної промисловості. Найбільшого падіння зазнала базова великотоннажна хімія. Так питома вага обсягів виробництва хімічних речовин і хімічної продукції у 2017 році порівняно із 2012 роком скоротилися на 44,76%. Як наслідок, на 23,78% зменшилася питома вага виробництв основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах в обсягах виробництв хімічних речовин і хімічної продукції (див. табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги виробництва продукції хімічної промисловості

Види виробництв	Структура за роками, відсотки						2017 до 2012, відсотки
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	48,55	44,82	40,38	40,45	29,95	26,82	55,24
<i>у тому числі:</i>							
виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах	80,71	78,82	71,80	75,05	65,52	61,52	76,22
виробництво фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик	3,90	4,70	5,93	5,52	8,46	9,15	234,61
виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів	9,07	9,91	14,45	11,42	13,82	13,82	152,37
виробництво іншої хімічної продукції	5,95	6,01	6,95	6,84	10,51	12,95	217,65
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	8,11	9,50	11,23	11,50	13,40	13,20	162,76
Виробництво гумових і пластмасових виробів	15,37	16,99	19,54	20,30	23,19	23,32	151,72
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	27,97	28,69	28,85	27,75	33,46	36,66	131,07

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики України²

¹ Дейнеко, Л. В. (2018). *Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь*. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України.

² Офіційний сайт Головного управління статистики України (2019). *Головна сторінка* <<http://www.ukrstat.gov.ua>> (2019, листопад, 29).

Вагомою причиною стало перевиробництво й сильна конкуренція на світовому ринку добрив. Світові ціни на азотні добрива протягом 2015-2016 років стрімко падали в наслідок надмірних потужностей та низького попиту. Лише у 2017 році відбулося незначне підвищення цін (на 3%). Спостерігається імпортозалежність та неконкурентоспроможність українських виробників по всьому спектру фосфорних, калійних і комплексних добрив. Вітчизняний ринок добрив не відповідає умовам безпечної конкуренції. Оцінка рівня монополізації галузі за індексом Херфіндала-Хіршмана (значення індексу – 1957) показала, що ринок є ненормальним для конкуренції і нині його монополізація тільки зростає через зменшення кількості працюючих підприємств¹.

Водночас усі інші виробництва хімічної промисловості України, внаслідок того, що вони зорієнтовані на сегменти стійкого споживчого попиту, демонструють сталий розвиток. Найбільші його темпи характерні для виробництв фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик; виробництв основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів та виробництв мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів. Аналіз динаміки ланцюгових індексів зміни обсягів виробленої продукції також свідчить про нерівномірний характер розвитку окремих секторів хімічної промисловості. Так вищий за середній по хімічній промисловості рівень цього показника характеризує виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (1,2252 проти 1,1162) та виробництво гумових і пластмасових виробів (1,2096 проти 1,1162). Обсяг виробленої основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах лише у 2015 році перевищувало середньогалузеві показники (1,3988 проти 1,3358) [розрахунок автора за Головного управління статистики України²].

Відповідні зміни відбулися і у структурі реалізованої продукції хімічної промисловості. У 2017 році порівняно із 2012 роком питома вага виробництва хімічних речовин і хімічної продукції зменшилася майже на 39,76 %. При цьому, якщо до 2015 року її частка у структурі реалізованої продукції хімічної промисловості була найбільшою, то починаючи із 2016 року вона поступово знижувалася (див. табл.2). Основу сучасного українського ринку міндобрив становлять азотні добрива (68%) і комплексні суміші (28%), тоді як частки калійних і фосфатних добрив є незначними – 3,7% і 0,3% відповідно.

Таблиця 2

Обсяги реалізованої продукції хімічної промисловості

Види виробництв	Структура за роками, відсотки						2017 до 2012, відсотки
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	45,78	41,91	38,96	37,99	29,75	27,58	60,24
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	8,55	10,25	11,48	11,75	13,30	13,03	152,40
Виробництво гумових і пластмасових виробів	16,46	17,98	20,39	20,75	23,74	23,29	141,49
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	29,21	29,86	29,17	29,51	33,21	36,11	123,62

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики України³

¹ Дейнеко Л.В. (2018). *Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь*. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України.

² Офіційний сайт Головного управління статистики України (2019). *Головна сторінка* <<http://www.ukrstat.gov.ua>> (2019, листопад, 29).

³ Там само.

Таким чином, продукція є важливим фактором формування КСП хімічної промисловості. Між категоріями КСП і конкурентоспроможністю продукції існує взаємозв'язок і взаємозалежність. Так конкурентоспроможність продукції визначає конкурентоспроможність підприємства, і навпаки. Відмінності цих категорій: конкурентоспроможність продукції визначається для кожного її виду, а КСП охоплює всю номенклатуру; конкурентоспроможність продукції визначається в межах порівняно короткого періоду часу, а КСП – тривалого; конкурентоспроможність продукції цікавить споживачів, а КСП власників підприємства, інвесторів тощо.

В економічній літературі, розрахункова формула коефіцієнту конкурентоспроможності передбачає врахування нормативних, технічних та економічних параметрів. На нашу думку, для визначення конкурентоспроможності хімічної продукції обов'язково необхідно врахувати також й екологічний параметр. Таким чином, розрахункова формула для визначення конкурентоспроможності продукції може бути модифікована наступним чином:

$$K_k = I_{НП} * I_{ЕкП} * \frac{I_{ТП}}{I_{ЕП}}, \quad (1)$$

де $I_{НП}$ – індекс нормативних параметрів, який може набувати лише двох значень: „один” – якщо якість продукції задовольняє вимогам нормативів; „нуль” – якщо якість продукції не задовольняє вимогам нормативів; $I_{ЕкП}$ – індекс екологічних параметрів, який може набувати лише двох значень: „один” – якщо викиди забруднюючих речовин, які утворюються в процесі виробництва і-го виду продукції, знаходяться в межах своїх допустимих значень, встановлених за кожним j-тим видом забруднююча; „нуль” – якщо викиди забруднюючих речовин, які утворюються в процесі виробництва і-го виду продукції, перевищують граничні розміри своїх допустимих значень, встановлених за кожним j-тим видом забруднююча; $I_{ТП}$ – індекс технічних параметрів, який передбачає використання коефіцієнтів вагомості кожного технічного параметру, прийнятого до розрахунку; $I_{ЕП}$ – індекс економічних параметрів.

За результатами розрахунків, якщо значення коефіцієнту конкурентоспроможності продукції перевищить одиницю, то це буде підтвердженням її конкурентних переваг, підтвердженням того, що її виробництво й використання є безпечним для суспільства та споживачів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можливо сформулювати наступні висновки. Хімічна промисловість – важлива галузь народного господарства країни, яка обумовлює темпи НТП. Визначення категорії КСП є доволі різноплановим. Науковці з різних точок зору розглядають КСП та відповідно розділяють певні групи складових, що її забезпечують. Дослідження чинників формування КСП хімічної промисловості сьогодні набуває особливої актуальності. Усю сукупність факторів формування КСП хімічної промисловості запропоновано згрупувати за наступними блоками: продукція, виробничо-ресурсний потенціал та фінансовий стан. Кожен із виділених блоків потребує проведення окремого дослідження. В статті розглянуто перший блок, а саме вплив на КСП конкурентоспроможності хімічної продукції, при визначенні якої необхідно враховувати не тільки нормативну, технічну, економічну складові, а й екологічну.

References:

1. Ishchuk, S. O., Sozanskyi, L. Y., Koval, L. P., Liakhovska, O. V. (2018). *Vyklyky ta perspektyvy rozvytku khimichnykh vyrobnytstv u rehionakh Ukrainy: naukove vydannia* [Challenges and prospects of chemical production in the regions of Ukraine: scientific publication]. Lviv: NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Gorbатов, V. M. (2016). *Konkurentosposobnost i tsykly razvitiya integrirovannykh struktur biznesa* [Competitiveness and development cycles of integrated business structures]. Kharkiv: INZhJeK. [in Russian].
3. Drahan, O. I. (2006). *Upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpryyemstv: teoretychni aspekty* [Enterprise competitiveness management: theoretical aspects]. Kyiv: DAKKKim, 160. [in Ukrainian].
4. Ivanov, Yu. B., Orlov, P. A., Ivanova, O. Yu. (2008). *Konkurentni perevahy pidpryyemstva: otsinka, formuvannya ta rozvytok* [Competitive advantages of the enterprise: evaluation, formation and development]. Kharkiv: NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Kadyrus, I. H. (2014). Konkurentospromozhnist pidpryyemstva ta faktory, shcho na neyi vplyvayut [The competitiveness of the enterprise and the factors that affect it]. *Elektronnyy zhurnal Efektyvna ekonomika* [Effective Economics Online Magazine], 5. [in Ukrainian].

6. Kokovikhina, O. O. (2009). Systematyzatsiya osnovnykh katehoriy formuvannya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Systematization of the main categories of formation of enterprise competitiveness]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* [Bulletin of Economics of Transport and Industry], 26, 88-93 [in Ukrainian].
7. Yankovyy, O. H. (2013). *Konkurentospromozhnist pidpryyemstva: otsinka rivnya ta napryamy pidvyshchennya* [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of improvement]. Odesa: Atlant. [in Ukrainian].
8. Deyneko, L. V. (2018). *Rozvytok promyslovosti dlya zabezpechennya zrostannya ta onovlennya ukrayins'koyi ekonomiky* [Industry development to ensure growth and renewal of the Ukrainian economy]. Kyiv: NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
9. Official site of the Main Department of Statistics of Ukraine (2019) *Homepage*. <<http://www.ukrstat.gov.ua>> (2019, November, 29). [in Ukrainian].